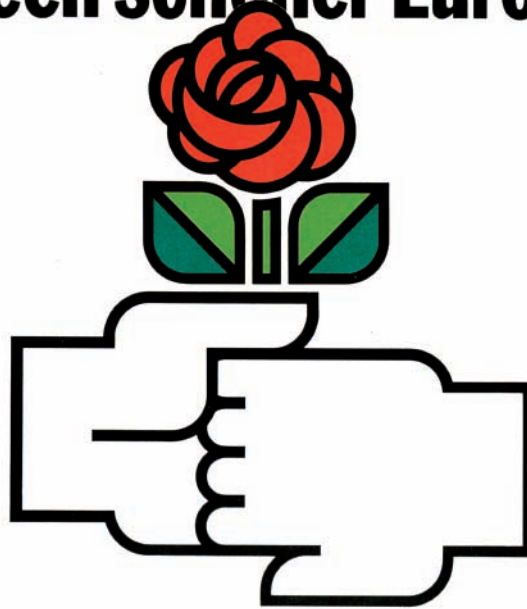

**'n rechtvaardige
samenleving
in een schoner Europa**

PvdA LIJST 1

3

Opmaat naar de Kamerverkiezingen: de Europese verkiezingen van 15 juni 1989

Na de periode van Eurosclerose leek de Europese eenwording tegen het midden van de jaren tachtig geleidelijk aan uit het slop te raken. In december 1985 besloot de Europese Raad in Luxemburg tot herziening van de Verdragen van Rome, hetgeen leidde tot de in 1987 van kracht wordende Europese Akte. De lidstaten spraken af dat in 1992 de interne markt voor het verkeer van personen, kapitaal, goederen en diensten volledig vrij moest zijn. Naast de economische integratie ging de EG zich ook richten op andere beleidsterreinen, zoals milieu en technologische ontwikkeling. Verder werd overeengekomen dat de Raad van Ministers vaker besluiten met een gekwalificeerde meerderheid kon nemen. Tegelijk werd de al enige tijd bestaande informele samenwerking op het gebied van de buitenlandse politiek meer binnen de institutionele besluitvorming van de EG geïncorporeerd.¹ De wetgevende rol van het Europees Parlement kreeg wat meer om het lijf door de introductie van de 'samenwerkingsprocedure'. Hierdoor konden de Europarlementariërs door de Commissie voorgestelde wetgeving amenderen, echter zonder het laatste woord te krijgen. Vergeleken bij de raadplegingsprocedure was het een behoorlijke stap vooruit. Het Parlement verwierf ook het vetorecht over de toetreding van nieuwe lidstaten. Verder legde de Akte officieel de naam 'Europees Parlement' vast, zoals eerder ook vermeld.²

Al met al werd het communautaire karakter van de EG er sterker op, maar op erg veel geestdrift kon de Europese Akte in Den Haag niet rekenen. Premier Ruud Lubbers sprak zuinigjes van een 'toereikend' akkoord; minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek noemde het eufemistisch 'niet volmaakt'.³ Ook de Tweede Kamer was weinig enthousiast: de VVD beschouwde de Akte als een 'minimumpakket'. De PvdA sprak van 'een stap op de lijdensweg naar de Europese Unie'.⁴ Ondanks de teleurstelling over de matige (supranationale) resultaten ging de Tweede Kamer akkoord met slechts acht stemmen tegen.

Door de Europese Akte en haar gevolgen stond de aanloop naar de Europese verkiezingen van 15 juni 1989 in het teken van 'Europa 1992'. Via spotjes van Postbus 51 ('Europa verandert ook uw wereld'), een speciale editie van de *Staatscourant* en huis-aan-huisbladen informeerde de overheid het Nederlandse publiek over de voltooiing van de vrije markt.⁵ Niet iedereen was gerust over de heilzame werking van de nieuwe fase in de Europese integratie. In de verkiezingscampagne bleek dat een aantal Nederlanders zich zorgen maakte over de open grenzen en zich afvroeg of zij hun baan konden verliezen.

Door het perspectief op de vrije interne markt in 1992 was 'Europa' niet eerder zo concreet geweest als in de aanloop naar deze Europese verkiezingen. Dit had kunnen leiden tot de eerste echte 'Europese' verkiezingscampagne sinds 1979. Met de val van het tweede kabinet-Lubbers, van CDA en VVD, op 2 mei kwam aan die hoop een einde. De liberale Tweede Kamerfractie was het niet eens met het kabinetsvoorstel om het reiskostenforfait af te schaffen. Daarmee werden de verkiezingen voor het Europees Parlement de opmaat naar de vervroegde Tweede Kamerverkiezingen van 6 september, en gingen nationale issues weer een grotere rol spelen.

Partijen en hun lijsttrekkers

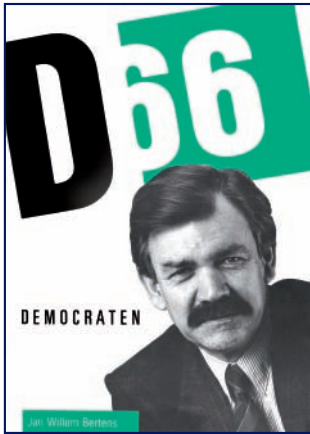
Het tableau de la troupe van 1989 was vrijwel identiek aan dat van 1984. De gevestigde partijen deden alle vanzelfsprekend weer mee, de kleine linkse en rechtse partijen in samenwerkingsverband. Voor D66 was deelname nog niet zo voor de hand liggend. De Democraten hadden immers in 1984 hun twee zetels in het Europees Parlement verloren. De partij besloot echter een poging te wagen. Net als in 1984 leidde de aanwijzing van de nieuwe lijsttrekker tot verdeeldheid. De relatief onbekende diplomaat Jan-Willem Bertens stelde zich kandidaat voor een plaats op de D66-lijst. Terwijl hij binnen de partij nauwelijks actief was geweest, wekte hij de indruk alsof zijn aanwijzing tot eerste man slechts een formaliteit zou zijn.⁶ Bovendien kende hij partijleider Hans van Mierlo goed uit zijn studententijd. Sommige partijleden meenden dat de partijtop Bertens had gearachuteerd en trokken het democratisch gehalte van de procedure in twijfel.⁷ Zij gaven de voorkeur aan 'partij-tijger' Bob van den Bos, voormalig Eerste Kamerlid en vice-partijvoorzitter, maar met minder uitstraling gezegend dan Bertens. Bij de schriftelijke stemming onder de leden kreeg Van den Bos desondanks de

meeste stemmen, Bertens werd tweede. Dit zei evenwel niet alles, want het partijcongres (in Bertens' geboorteplaats Maastricht), dat reglementair de lijsttrekker diende aan te wijzen, koos voor Bertens. De 'rel' rondom zijn verkiezing leverde Bertens veel media-aandacht en daarmee enige bekendheid op: 'Wie is Jean Penders? En, who the hell is Gijs de Vries? Maar Jan Willem Bertens is "die met die snor van 1966 waar wat mee was".'⁸ Misschien dat dit de reden was dat Bertens op het verkiezingsaffiche stond afgebeeld. [28]

De keuze voor de lijsttrekkers van de overige partijen verliep minder tumultueus. De pvdA-lijst werd opnieuw aangevoerd door Piet Dankert. Een deel van de partij gaf de voorkeur aan Hedy d'Ancona, die ook lid was van het Europees Parlement.⁹ De partijraad wees evenwel in maart Dankert aan. De sociaal-democraten stelden een eigen verkiezingsprogramma op. Ook kwam er weer een manifest van de socialistische Federatie. Aan de gemeenschappelijkheid daarvan werd afbreuk gedaan door de vele voorbehouden die een aantal lidpartijen had gemaakt. Op het affiche van de pvdA keerde de bekende roos in de vuist terug. [29]

Bij de vvd was het lijsttrekkerschap vacant doordat Nord had aangegeven niet te willen terugkeren in het Europees Parlement. Hierop werd de relatief onbekende Gijs de Vries, lid van de liberale Europese fractie, verkozen tot lijsttrekker.¹⁰ De vvd zag af van een eigen verkiezingsprogramma; net als bij eerdere verkiezingen voerden de liberalen campagne op basis van het manifest van de eldr (na de toetreding van een Portugese partij in december 1985 voegde de eld aan haar benaming de term 'Reformist' toe, waardoor de afkorting 'ELDR' werd). De partij had in de totstandkoming hiervan een groot aandeel gehad, ook al omdat Europarlementariër Florus Wijsenbeek voorzitter van de eldr-programcommissie was geweest. Gefinancierd door het Europees Parlement bracht de vvd-delegatie in de eldr-fractie een eigen verkiezingsaffiche uit. [30] Daarnaast maakte de vvd/elldr-poster uit 1979 zijn retour.¹¹

Het cda wees Jean Penders, leider van de partijdelegatie in de evp-fractie in het Europees parlement, aan als lijsttrekker. Hij was in januari 1987 als delegatieleider aangewezen, nadat Bouke Beumer voorzitter van de economisch-monetaire commissie van het Europees Parlement was geworden. Twee jaar later volgde hij Beumer op als lijsttaanvoerder. Het cda maakte weer gebruik van het programma van de Evangelische Volkspartij (evp), dat de Nederlandse lidpartij wat van zijn behoudende karakter had weten te ontdoen. Op het affiche stond

28

30

het logo van de EVP, met in een smalle band de kleuren van de nationale vlag om zo aan te geven dat de Nederlandse identiteit binnen de EG niet teloor zou gaan. [31] De christen-democraten legden in hun campagne (met de leus 'samen sterk voor Nederland in Europa') de nadruk op het nationale element, omdat uit onderzoek duidelijk was geworden dat het wegvallen van de binnengrenzen mensen ook onzeker maakte. Het CDA mocht op last van de rechter in de aanloop naar de verkiezingen niet meer gebruikmaken van de afkorting EVP, omdat die eveneens door de Evangelische Volkspartij werd gehanteerd. Deze uitspraak had tot gevolg dat het CDA een groot gedeelte van het campagnemateriaal moest aanpassen, wat een financiële strop van 15.000 à 20.000 gulden betekende.¹² Bij de Europese verkiezingen van 1984 had geen verwarring kunnen ontstaan, doordat de EVP toen niet deelnam. In 1989 had zij

echter op het laatste moment besloten zich aan te sluiten bij het samenwerkingsverband van kleine linkse partijen.

P P R, P S P, C P N en de Groene Partij Nederland, die zich in 1984 maar moeizaam hadden verenigd in het Groen Progressief Akkoord (G P A), besloten ook in 1989 gezamenlijk aan de verkiezingen deel te nemen. De gesprekken waren zoals gebruikelijk weer uiterst stroef verlopen. De partijen wisten dat ze geen andere keuze hadden, en aanvaardden schoorvoetend de resultaten. In de slotfase van de onderhandelingen sloot ook de E V P zich aan. De lijst werd aangevoerd door de progressieve katholieke priester en oud-P P R-voorzitter Herman Verbeek, die halverwege de termijn van vijf jaar plaats moest maken voor de kandidaat van de C P N of de P S P (afhankelijk van het aantal behaalde zetels).¹³ Vooral op aandringen van de P S P, die zich had gestoord aan de term 'groen' in het Groen Progressief Akkoord, werd de naam van de linkse alliantie gewijzigd in 'Regenboog'. In deze benaming kon elke partij de kleur van haar gading vinden. Bovendien kon Regenboog niet worden afgekort, waardoor de naam tussen alle andere afkortingen opviel. Ten slotte paste de aanduiding bij de al bestaande Regenboogfractie in het Europees Parlement, waarin het G P A sinds 1984 zitting had.¹⁴ Regenboog bracht een veelkleurig affiche uit om de nieuwe naam kracht bij te zetten. [32]

Naast de kleine linkse partijen besloten ook de drie kleine orthodox-christelijke partijen opnieuw de krachten te bundelen. De S G P leverde met Van der Waal weer de lijsttrekker. De algemene vergadering van het G P V ging nota bene zonder verdere discussie akkoord met voortzetting van de samenwerking, die kennelijk goed was bevallen. De R P F stemde ook in, maar de achterban was pijnlijk getroffen door de mededeling dat overeenkomstig de in 1984 gemaakte afspraken de Federatie nu de tweede positie op de lijst aan het G P V moest laten. Dit deed echter geen afbreuk aan de gesprekken, die aangenaam verliepen. 'De sfeer bleek zoals immer goed. Op het S G P-kantoor, waar we vergaderden, hing de vlag uit en de ondertekening [van de samenwerkingsovereenkomst] werd opgeluisterd met koffie en gebak.'¹⁵ De drie partijen hadden elk een afzonderlijk verkiezingsprogramma opgesteld, maar – net als in 1984 – ook een gezamenlijk manifest met de belangrijkste punten. De plek na Van der Waal werd bezet door Van Middelkoop, waarvoor het Verbond weer een voorkeursactie voerde. De poster van het drietal had wederom een zeer nationale uitstraling met een golvende Nederlandse vlag en drie tinten oranje, waarin de namen van de partijen waren afgedrukt. [33]

31

32

33

34

35

Verder deden in 1989 vier partijen mee die niet eerder zitting hadden gehad in het Europees Parlement. Een daarvan had in 1984 tevergeefs meegedaan aan de verkiezingen. God met Ons zette zich dit keer met de jonge lijsttrekker Oscar Hendriks scherp af tegen de 'vrijzinnige' opvattingen van het CDA wat betreft abortus en euthanasie.¹⁶ De groepering wilde in de Europese politiek 'opkomen voor het heil van de mensen en niet voor hun kortstondig voordeel of oppervlakkig schijn-geluk'.¹⁷ Vanwege haar katholieke karakter meende God met Ons dat zij naast de drie orthodox-protestantse partijen bestaansrecht had; bovendien was zij meer Europees gezind dan dit drietal. Dit is ook zichtbaar op het verkiezingsaffiche, waarop de twaalf sterren van de EG prominent figureren. [34]

Eveneens pro-Europees was het *Initiative for a European Democracy*, het Initiatief voor een Europese Democratie (IDE). Deze nieuwe partij deed in zes lidstaten mee; in Nederland met Rikstus Oosterhuis als lijsttrekker. Een verkiezingsprogramma kende zij niet. IDE was opgericht uit onvrede over het geringe democratische gehalte van de EG en de nationaal georiënteerde verkiezingscampagnes van de meeste partijen. De groepering streefde naar grensoverschrijdende, transnationale partijen en wilde zelf de eerste echte Europese partij worden. Leden konden hun contributie voldoen in ecu's, de Europese munteenheid die toentertijd alleen giraal bestond.¹⁸ De Europese gezindheid van IDE blijkt duidelijk uit het affiche, met de Europese kleuren geel en blauw en de cirkel van de twaalf sterren die de Europese lidstaten symboliseren. [35]

Tegenover dit Euro-enthousiasme van IDE stond de Euro-scepsis van de Socialistische Partij (SP). De interne markt en het wegvallen van de Europese binnengrenzen vormden voor de partij aanleiding om mee te doen aan de verkiezingen. 'Het is aan niemand gevraagd of we dat wel willen en er is maar één groep die er belang bij heeft: het grootkapitaal,' aldus lijsttrekker Remi Poppe.¹⁹ Met als motto 'zeg nee tegen deze EG' en een sober uitgevoerde poster ging de SP de verkiezingen in. [36]

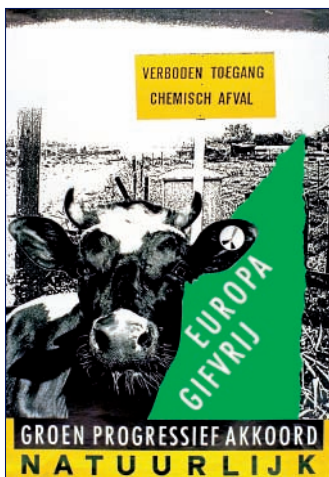
Even negatief over de EG waren de Centrumdemocraten. Deze groepering had zich van de Centrumpartij afgesplitst, die in 1984 zonder resultaat aan de Europese verkiezingen had deelgenomen. De Centrumdemocraten, waarvan partijoprichter Hans Janmaat de lijst aanvoerde, bepleitte het behoud van de eigen nationale identiteit. [37] 'De CD is er tegen dat aan de Nederlandse bevolking vreemde culturen worden opgedrongen. Dat de grenzen in 1992 zonder meer verdwijnen.'²⁰

Campagne

Aanvankelijk waren de partijen optimistisch over de opkomst bij de verkiezingen, vanwege het mogelijk mobiliserende effect van de aanstaande vrije Europese markt in 1992. Enkele lijststaanvoerders veronderstelden dat het in deze campagne meer over Europese onderwerpen zou gaan. Penders wees erop dat er nu geen issues waren die de Haagse politiek zo domineerden als in 1984, toen het eerste kabinet-Lubbers de stationering van kruisraketten overwoog en bezuinigingen wilde doorvoeren.²¹ De overeenstemming over Europa was onder de (potentiële) regeringspartijen groot: zij steunden de invoering van de interne markt en de komst van één munt, en waren voor de verdere uitbreiding van de bevoegdheden van het Europees Parlement. Bij de kleinere partijen lag het net andersom. Vergeleken met de voorgaande verkiezingen was er weinig nieuws onder de zon.

Ook nu weer lieten de landelijke partijleiders zich sterk in de campagne gelden. Gezien de zeer grote onbekendheid van de meeste 'Europese' lijsttrekkers, was dit voor hen een niet geheel onwelkome steun om toch het Nederlandse publiek voor zich te winnen.²² Demissionair premier Lubbers vergezelde Penders, vvd-Tweede Kamerfractievoorzitter Joris Voorhoeve reisde met De Vries mee (soms bijgestaan door de populaire vvd-minister Ed Nijpels), Van Mierlo introduceerde Bertens op de verkiezingsavonden van d66 en pvda-leider Wim Kok ondersteunde Dankert in zijn campagne. De pvda-lijsttrekker had een scheve schaats gereden door de Nederlandse zuivelindustrie ervan te betichten dat zij ten onrechte Europese botersubsidies had opgestreken. Later moest hij zijn beschuldigingen afzwakken, wat zijn geloofwaardigheid niet ten goede kwam.²³

Door de val van het kabinet kregen de Europese verkiezingen toch weer sterk een 'Haagse' dimensie. De pvda, die in 1989 net als in 1984 in de oppositie zat, was weer een van de gangmakers bij deze 'nationalisering'. Op de dag van de verkiezingen plaatsten de sociaal-democraten een paginagrote advertentie in *de Volkskrant* met een foto van partijleider Kok, die de kiezers opriep bij de Europese verkiezingen op de sociaal-democraten te gaan stemmen. 'Voor de pvda betekent dat meteen een aardige steun in de rug op weg naar de Tweede Kamerverkiezingen op 6 september.'²⁴ Ook andere partijen grepen de Europese verkiezingen aan om de kiezer reeds te attenderen op de komende Kamerverkiezingen. Zo plaatste Regenboog advertenties waarin de kiezer werd opgeroepen om op 15 juni voor Regenboog te stemmen 'en op

36

Lijst Janmaat / Centrum Democraten

**NIET
RECHTS**

**NIET
LINKS**

Geef uw stem aan Nederland

Stem 15 juni: Lijst Janmaat / Centrumdemocraten

Ons 10 puntenprogramma

- 1 Invoeren referendum
- 2 Stop Anti-nederlanderbeleid
- 3 Grensbewaking óók na 1992
- 4 Verdubbelen AOW
- 5 Dierenbeschermingswet nu
- 6 Schoner milieu, maar zonder belastingverhoging
- 7 Remigratie minderheden uit ontwikkelingshulp
- 8 Moedwillige aids-besmetting onder strafrecht
- 9 Vergroten Openbare Veiligheid, zwaardere strafmaat
- 10 Stop Vreemdelingenstroom

Telefoon 070 - 46.92.64

VRAAG INLICHTINGEN AAN HET PARTIJSEKRETARIAAT: POSTBUS 84 - 2501 CB DEN HAAG

37

6 september Groen Links'. De kleine linkse partijen hadden vlak daarvoor besloten om bij de Kamerverkiezingen onder die naam met een gezamenlijke lijst en een gemeenschappelijk program te komen.

Al met al was de Europese verkiezingscampagne weinig enerverend. *De Volkskrant* omschreef haar als 'zo ontzaglijk vervelend, zo onnoemelijk saai, zo helemaal niks'.²⁵ Veel geld was er niet beschikbaar voor een uitgebreide campagne, omdat op korte termijn zowel de Tweede Kamerverkiezingen als de gemeenteraadsverkiezingen waren gepland. Het CDA beschikte over 650.000 gulden, de PvdA had 50.000 minder,

en D66 kon een kwart miljoen uitgeven.²⁶ De verkiezingsstrijd werd uiteindelijk tot gesteggel over Haagse thema's en speculaties over welke partijen de nieuwe regering zouden worden. 'Aandacht voor Europese zaken, laat staan voor Europese lijsttrekkers, is er niet. Het draait om Lubbers, Kok, Voorhoeve en Van Mierlo,' aldus een journalist.²⁷ Vanwege die secundaire rol voor de Euro-lijstaanvoeders sprak het *Nieuwsblad van het Noorden* van 'figuranten-verkiezingen'.²⁸

Uitslagen

Het feit dat de Europese verkiezingen in het teken kwamen te staan van de nationale electorale krachtmeting in september, had geen stimulerende uitwerking op de opkomst, zo bleek op 18 juni toen de uitslag bekend werd gemaakt. Slechts 47,5 procent van de kiezers had gestemd. Nog nooit in Nederland was de opkomst voor een verkiezing zo laag geweest. Vooral jongeren hadden het laten afweten. CDA-lijsttrekker Penders, die eerder had verklaard dat het 'psychologisch erg belangrijk' was dat de opkomst boven de 50 procent uit zou komen, was ontgoocheld – en hij was niet de enige.²⁹

De verkiezingsuitslag pakte vooral nadelig uit voor VVD (zie tabel 5). De liberalen verloren twee van de vijf zetels en leken 'gestraft' te worden voor het veroorzaken van de kabinetscrisis. De PvdA ging één zetel achteruit. Partijleider Kok leek nu minder geneigd om de Europese verkiezingen te beschouwen als een serieuze opiniepeiling voor 6 september, zoals hij eerder had gedaan: door de lage opkomst zou een electorale vergelijking volgens hem niet mogelijk zijn. Het CDA deed het met twee zetels winst erg goed. D66 bleef op één zetel steken, terwijl zij in de opiniepeilingen steeds op twee zetels winst had gestaan. 'De peilingen waren vooral gericht op de landelijke politiek,' aldus Bertens, 'een lage opkomst is duidelijk niet gunstig voor ons.'³⁰ D66 had in het Europees Parlement graag samen met geestverwante groeperingen een eigen fractie willen vormen. Toen dat er niet in zat, sloot Bertens zich op persoonlijke titel bij de ELDR-fractie aan, waarvan de VVD ook lid was – hetgeen voor D66 reden was om zelf als partij niet formeel toe te treden.³¹ Regenboog behield haar beide zetels. In 1984 had het GPA de tweede zetel verworven dankzij een lijstverbinding met de PvdA, nu werd die op eigen kracht binnengehaald (de PvdA had niet weer de lijsten willen verbinden, omdat zij daardoor in 1984 was gedupeerd). SP, GPV en RPF kwamen weer op één zetel uit; een 'bevredigend resultaat',

Tabel 5.
Uitslag Europese verkiezingen 15 juni 1989

	Europese verkiezingen 1984		Europese verkiezingen 1989	
	%	zetels	%	zetels
CDA	30,0	8	34,6	10
PvdA	33,7	9	30,7	8
VVD	18,9	5	13,6	3
D66	2,3	-	6,0	1
CPN/PSP/PPR				
(GPA) Regenboog	5,6	2	7,0	2
SGP/GPV/RPF	5,2	1	5,9	1
Centrumpartij – CD	2,5	-	0,8	-
Europese Groenen	1,3	-	-	-
God met Ons	0,4	-	0,4	-
SP			0,7	-
IDE			0,4	-
totaal	99,9	25	100,1	25
opkomst	50,9%		47,5%	

Bron: CBS, *Statistiek der verkiezingen 1989. Europees Parlement, 15 juni, Voorburg/Heerlen, 1989.*

aldus lijsttrekker Van der Waal, die na de verkiezingen tot de groep van de fractieloze ‘niet-ingeschrevenen’ bleef behoren.³² De vier nieuwkomers bleven met lege handen staan.

Ook binnen de EG zette de dalende lijn in de opkomst zich voort. Het Europees gemiddelde zakte naar 58,5 procent. Er waren nu 518 zetels te verdelen. Het aantal socialistische afgevaardigden steeg wederom, van 130 naar 180 zetels. De socialisten bleven daarmee de grootste fractie. De EVP kwam uit op 121 zetels, elf meer dan in 1984. De ELD behaalde 49 zetels.